

Проблема емотивних сем дієслова в лексиці творів В.Винниченка

М.Г.Грибкова

Семна семасіологія характеризується сьогодні різноманітністю позицій та підходів до опису семантичної структури слова. Розбіжність у поглядах лінгвістів на кількість компонентів лексичного значення слова та відсутність єдиної термінології пояснюється особливостю свідомості суспільства та особистості. Лінгвістична традиція виділяє два макрокомпоненти у семній структурі слова – денотацію та конотацію. Денотація розуміється, як сфера значення, спрямована на відображення об'єктивної дійсності, а конотація спрямована на мовця й комунікативну ситуацію [1:42].

Наукова література має багато спроб опису емотивної лексики. Останнім часом для цього є сприятливі умови, тому що більш широко досліджена семантична структура слова. Емотивне значення – це таке значення, у семній структурі якого міститься сема емотивності [2:16]. Відомо, що конотація містить емотивні семи. Денотація відображає інформацію про факти дійсності, отже, й інформацію про людські емоції. Таким чином, денотатом може бути така сутність, як емоція [2:21].

Українська нація відзначається своєю емоційністю. Типовим представником цієї української емоційності може служити всім відомий Володимир Винниченко, дуже вразливий і чутливий письменник-митець, який, на жаль, і всю свою політику правив під знаком емоцій [10:38]. Його оповідання та романи вражають як своєрідністю проблематики, так і стилем. При розкритті внутрішнього стану героїв Винниченко звертає увагу на емоції, а особливо на їх зовнішній вияв – рух, міміку, мовлення... Винниченко звільнює себе від пояснень, роздумів про переживання героїв, їх душевний стан. Він очевидний з поведінки, мови, інколи навіть лише з міміки героїв [7:114].

При аналізі дієслівної лексики творів Винниченка слід звернути увагу на роль і місце емотивних сем у складі дієслівної семі. Зосередимось на дієсловах міміки, адже мімічні комплекси є одними з інтегральних компонентів емоції [9:65]. Лексико-семантична група дієслів міміки має складні ієрархічні зв'язки. Семіми дієслів об'єднуються в цю групу на основі інтегральної семи «зовнішній вияв емоцій за допомогою міміки». Отож, емотивні семи будуть знаходитися у денотативній частині семіми. Диференційні семи вказують на те, по-перше, яка частина обличчя бере участь у процесі міміки (уста, ніс, щоки, брови, повіки, очі), по-друге, які почуття відтворюються за допомогою міміки (радість, сум, прихильність, зневажливість...). Семіми дієслів, які не мають семи «зовнішній вияв емоцій за допомогою міміки», можуть її отримати, сполучившись у контексті з іменниками *очі, ніс, щоки, повіки, уста, усміх, посмішка*.

Дієслово – це складна й багата частина мови, в реченні має здатність керувати іншими словами (актантами). До валентностей дієслова вже почали включати не тільки актанти, а й обов'язкові сирконстанти, а також прикметники-предикативи [6:15]. В актуалізації семантики дієслова беруть участь лише обставини способу дії [1:129]. Дієслова у творах Винниченка майже завжди мають при собі обставини способу дії. При дієсловах міміки найчастіше зустрічаються обставинні поєднання психологічної характеристики, які умовно можна поділити на три групи. Першу групу утворюють обставини настрою та почуття людини: *соромливо, мляво, журно, понуро, розгублено, песимістично, неспокійно, нервово, тривожно, сердито, радісно, щасливо, іскристо, з одчаєм, проти волі...* Другу групу утворюють обставини, які вказують на ставлення до іншої особи чи предмету: *услесливо, запоб-*

ігливо, насмішкувато, холодно, ніжно, уважно, вибачливо... Третю групу утворюють обставини, які вказують на ставлення до процесу міміки: *криво, невпопад, тонко, загадково, закотисто, гидливо, скляно, трудно, машинально, скося, нашорошено, незвично, з цікавістю...* Дуже часто при дієслові вживаються декілька обставинних поєднань і в основному з різних груп. Широко вживаються в ролі обставинних поєднань складні слова, які представляють різнобічну характеристику і вказують на одночасність: *чудно-пильно, винувато-напружено, сердито-власливо, улажливо-просто, сумно-молитовно, ніжно-допитливо, понуро-байдуже, безумно-щасливо, криво-ніяково, ласкаво-тепло...* Обставини, які виражені іменниками в орудному відмінку, мають при собі поширювачі (прикметники): *з приємною очумілістю, з мовчазним чеканням, з хмарною цікавістю...*

Метою письменника було не просто дати якийсь штрих емоцій, а представити перед читачем широку картину емоцій, що буде давати повну уяву про внутрішній стан героя. Зосередити увагу на процесі відтворення емоцій допомагає застосування незвичних метафор і порівнянь, обставинних поєднань і поширювачів: І на зблідлих устах принцеси викривлюється неохочий, стомлений усміх [5:565], На губах Панаса Павловича закисає розгублена усмішка [3:834], А старий граф безсило сидить із заплющеними очима, і ущипливий, гіркий усміх ворухить вусами, як черв'як під купою сіна [5:462], Фріц щиро хоче сумувати, але щастя товчється в ньому, і як піну, як шумовиння воно витиска на уста усміх за усміхом [5:462], Тоненькі волосинки уст доктора Рудольфа так розгублено загинаються усміхом до низу [5:139]. Найбільш яскраво і часто у творах Винниченка представлено процес міміки вуст. Семемі дієслів міміки уже мають емотивні семи у денотативній частині, які на синтагматичному рівні ще більше актуалізуються.

Семемі дієслів зорового сприйняття *бачити, дивитися, обдивлятися, розглядати, задивитися* мають у своєму складі лише денотативні семи. Їх диференційні семи вказують на ступінь якості сприйняття. Дієслова зорового сприйняття у творах Винниченка майже завжди мають при собі обставинні поєднання психологічної характеристики. Таким чином, семемі дієслів зорового сприйняття, які не мають у своєму складі конотативних сем, за допомоги обставинних поєднань набувають цієї можливості.

Є дуже багато дієслів, семемі яких на парадигматичному рівні не мають семи «зорове сприйняття», але на синтагматичному рівні одержують цю сему, бо сполучаються з іменниками *очі, погляд*. Відомо, що семний склад є рухомий і змінний. Актуалізуватися можуть як денотативні семи, так і конотативні семи, що сприяють створенню переносних значень: *очі – вилізли, вп'ялись, трусяться, нюхають, зачіпаються...*; *очима – смоктати, їсти, упірнути, загоратися...*; *поглядом – свердлити, притискувати, змазувати, блукати...* Семемі цих дієслів, крім одержаної семи «зорове сприйняття», мають семи, які вказують на емоційно-експресивний стан людини. Іменники *очі, погляд* в основному мають при собі поширювачі, які вказують не лише на колір та своєрідність форми очей, а й на внутрішній стан людини: *очима – сумними, тихими, вогкими, дитячими, благальними, боязкими, божевільно-напруженими...*; *поглядом – лукавим, цікавим, серйозним, урочистим, іронічно-ласкавим...*

В реченнях *Очі такої необережної жінки здригувалися внутрішнім здивуванням, поширювались, одстрибували, зараз же знову налітали на його очі, відбивались і кінчали тим, чим кінчають усі метелики у грі з ліхтарем: покірно, п'яно прилипали* [4:206], *Полицілі, маленькі, жевжикуваті оченята, як застукані у пастці мишки, тривожно, злякано бігають, нюхають, трусяться...* [5:177] автор намагається відтворити не лише процес зорового сприйняття, а й простежити внутрішній світ людини, що й було його основною метою. У такому випадку сема «зорове сприйняття» втрачає свою ядерність і рухається на периферію денотації. На першому місці в денотації з'являється емотивна сема «зовнішній вияв емоції за допомоги міміки».

Традиційно емотивним семам відводять конотативну частину семемі. Але представлені вище приклади дають підстави говорити про наявність емотивних сем у денотативній частині семемі.

СЕМЕМА • SEMEMA

Лише контекст дає змогу зрозуміти роль і місце емотивних сем у складі дієслівної семеми.

Творчій спадщині Володимира Винниченка судилася нелегка доля. Мало відома широкому українському читачеві через складність історичної епохи, в країні вона й досі повністю не видана. Заслуга Винниченка, на думку І.Кончица, полягає в глибині психологічного дослідження, майстерності відтворення внутрішнього світу героїв, їх переживань, сумнівів і хитань [7:92]. Хоча літературні критики зазначали, що в романах Винниченка відсутні глибокий психологічний аналіз, психологічна характеристика образу. М.Зеров, аналізуючи роман «Сонячна машина», пише: «Зовнішні їх (героїв) ознаки нотуються так дбайливо і так часто, що можна подумати, ніби авторові важно було подати тільки вказівки для кінорежисера. Рух і міміка панують у романі» [8:182]. Але саме через зовнішній вияв емоцій (рух, мовлення, поведінку, міміку) письменник розкриває читачеві внутрішній світ героїв.

1. Антонова С.М. О роли обстоятельственной сочетаемости в актуализации семантики глаголов говорения//Семантическая структура слова.-Кемерово,1984.
2. Бабенко Л.Г. Лексические средства обозначения эмоций в русском языке.-Свердловск, 1989.
3. Винниченко В.К. Записки Кирпатого Мефистофеля//Прапор.-1989.-№3.
4. Винниченко В.К. На той бік//Раб краси: Оповідання, повість, щоденникові записи.-К.,1993.
5. Винниченко В.К. Сонячна машина.-К.,1989.
6. Гак В.Г. Л.Теньер и его структурный синтаксис//Теньер Л. Основы структурного синтаксиса.-М.,1989.
7. Гнідан О.Д., Дем'янівська Л.С. Володимир Винниченко: Життя, діяльність, творчість.-К.,1996.
8. Зеров М. «Сонячна машина» як літературний твір// Твори: У 2 т.-К., 1990.
9. Изард К. Эмоции человека.-М.,1980.
10. Онацький Є. Українська емоційність//Українська душа.-К.,1992.
11. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи.-Воронеж,1995.